

עידן המועדים

שמיטת כספים, ראש השנה, יום-הכיפורים (תשפ"ג)

על פי פסקי: השולחן ערוך, רמ"א, משנה ברורה, מרן הראש"ל רבינו עובדיה יוסף זצ"ל ועוד

נכתב ונערך על ידי הרב עידן בן-אפרים שליט"א

שמיטת כספים ופרוזבול

א. מצות שמיטת כספים – מלבד ציווי התורה על שמיטת קרקעות בשנה השביעית, שנאמר (ויקרא כה, א): "וְשִׁבְתָּהּ הָאָרֶץ שְׁבַת לָהּ", מִצְוָה אותנו התורה ציווי נוסף על שמיטת כספים, שנאמר (דברים טו, א-ב): "מִקֵּץ [בסוף] שְׁבַע שָׁנִים [למנין השמיטות], תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה. וְזֶה דְבַר הַשְּׁמִטָּה, שְׁמוּט כָּל בַּעַל מִשָּׂה יָדוֹ [מלווה] אֲשֶׁר יִשֶׂה בְרַעְיוֹ, לֹא יִגָּשׁ [יתבע] אֶת רַעְיוֹ וְאֶת אֶחָיו, כִּי קָרָא [הגיע זמן] שְׁמִטָּה לָהּ". מפסוקים אלו אנו למדים, שבחלוף שנת השמיטה חלות עלינו שתי מצוות: **א**) מצות עשה ("שְׁמוּט") שישמט המלווה כל הלואה שהלווה ולא יתבענה (רמב"ם שמיטה יובל ט, א ודרך אמונה וצה"ל א) **אלא אם כן עשה "פרוזבול"** (כמבואר בסעיף ט), **ובכפוף לתנאים דלהלן**. ואף אם לא יאמר המלווה שמשמט, התורה הפקיעה את חובו. ולכן מוציאים שטר החוב מהמלווה להחזירו ללווה (ש"ע ח"מ סו, לו). ואף אם תפס ממון, מוציאים מידו (ד"א ט, לג). **ב**) מצות לא תעשה ("לֹא יִגָּשׁ") לתבוע חוב שעברה עליו שמיטה (רמב"ם שם. ועי' בסעיף ה' מהרמב"ן) [ובעצם התביעה עובר בלאו, אף אם הלווה לא ישלם לו (ד"א, ט)].

כמו כן, מזהירה התורה שלא נמנע מלהלוות מחשש שלא יפרע לנו הלווה את חובו אחר השמיטה, שנאמר (שם, ט): "הַשְּׁמֵר לָךְ פֶּן יִהְיֶה דְבַר עִם לְבָבְךָ בְּלִיעַל [שמא יהיה בלבבך דְבַר רָשָׁע], לְאִמֹר [וכן תאמר, הנה] קָרְבָה שְׁנַת הַשְּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה [שאז נשמטים החיובות], וְרָעָה עֵינֶיךָ בְּאֶחָיִךְ הָאֲבִיבִין וְלֹא תִתֵּן לוֹ" וגו'. וחטא גדול הוא, שהרי הזהירה עליו התורה בשני לאוין ("השמר" ו"פ"). והוסיף הכתוב לצוות (שם, ט): "נִתֵּן תִּתֵּן לוֹ, וְלֹא יִרַע לְבָבְךָ בְּתִתֵּן לוֹ", והבטיח הקב"ה שכר מצוה זו בעולם הזה: "כִּי בְגַלְל הַדְּבַר הַזֶּה יִבְרַכְךָ ה' אֱ-לֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ וּבְכָל מַשְׁלַח יָדְךָ" (רמב"ם ט, לו).

ב. בזמן-חזו/חזו/ברכה – בזמן-הזה, מכיון שרוב היהודים אינם יושבים בארץ-ישראל, חיוב המצוה הינו מדברי חכמים (ש"ע, א). ונוהגת מצוה זו בין בארץ-ישראל ובין בחו"ל (רמב"ם ט, א-ד; ש"ע, א) (הואיל והיא מוטלת על גוף האדם ואינה תלויה בקדושת ארץ-ישראל). ואין מברכים על מצוה זו, לפי שאין בה מעשה (ש"ת הרשב"א א, יח).

ג. שורש חמצוזה – כתב בספר החינוך (מצוה תעו) ששורש מצוה זו ללמד את נפשנו במידות המעולות של נדיבות ועין טובה, ונקבע בלבבנו הבטחון הגדול בקב"ה, ועל ידי כך תוכשר נפשנו לקבל טוב מאת אדון הכל שהוא מקור הברכה והרחמים. כמו כן, על ידי כך נמצא גדר חזקה ומחיצה של ברזל להתרחק מאוד מן

* הבהרה: סתם ציון שבדברינו, הכוונה לעמוד שבספר חזון עובדיה פרוזבול או ימים נוראים. ש"ע=שולחן ערוך. מ"ב=משנה ברורה. כה"ח=כף החיים. שכ"כ=שמיטת כספים כהלכתה. ד"א=דרך אמונה.

הגזל ומן החֲמָדָה בכל אשר לְרַעְנוּ, שהרי אפילו את הממון שאדם הלווה לחבירו צייתה התורה שלא לגבותו ממנו בהגיע שנת השמיטה, כל שכן שלא לגזול ושלא לחמוס משלו, שבזה ראוי להתרחק עד הקצה האחרון.

ד. נשים – נשים חייבות במצות שמיטת כספים (ספר החינוך תעו; לט ומב"א), ולכן אשה שנתנה הלואה מכספה הפרטי או שעובדת ויש לה יתרת זכות בחשבון הבנק (שזה נחשב כהלואה לבנק, ראה להלן סעיף ז), ואין לבעלה זכות בכסף, צריכה לעשות פרוזבול בעצמה (עיי' חו"ע אבולת ב, קל; הגרש"ז אוידבך בדיני שביעית לא, כא; שכ"כ כא, ט ומהגר"ש"א בעמ' קצט, ט; ד"א, קיא) [ותמנה את בעלה או שליח אחר שיעשה לה פרוזבול (דאה סעיף יב), ויכול להזכירה יחד בפרוזבול שלו (שכ"כ כא, ג ועמ' קצט. י מהגר"ש"א ד"א, קטז), ודי להזכיר "ולאשת" ואין צריך לפרש שמה (הגר"ש"א בשבות יצחק, מג), וְיִשְׁנָה את הנוסח בהתאם]. ואם הלוחה לאחרים מנכסי בעלה, מועיל הפרוזבול של הבעל (מב. ועי' ש"ע ח"מ ט, ח). וכן בחשבון בנק משותף, אף אם האשה עובדת, די בפרוזבול הבעל (עי' תד).

ה. בחור/ח רוזק/ח, גוי – בחור רווק שגר בבית הוריו, ונתן הלואה מכסף שאין לאביו רשות בו [כגון דמי כיס, מתנות ומילגות שניתנו לעידוד, כסף מלימוד בישיבת 'בין-הזמנים' (שבות יצחק, מו; בית ההוראה ח"מ, 370), וכן כל כסף שדעת האב היתה לא לזכות בו כשקיבלו הבן (הגר"ש"א בשבות יצחק סט)], שביעית משמטתו וצריך לכתוב פרוזבול. והוא הדין לענין בחורה רווקה. כל האמור שהלואה נשמטת, הוא דוקא כשניתנה ליהודי, אבל הלואה לגוי אינה נשמטת (וכן יהודי שלוח מגוי), שנאמר (דברים טו, ג): "אֶת הַנְּכָרִי תִגָּשׁ, וְאֲשֶׁר יִהְיֶה לָךְ אֶת אֶחָיִךְ תִּשְׁמַט יָדְךָ" (לרש"י שם והרמב"ם מלווה ולוה א, ב ובלח"מ, מצות עשה לתובע. אך להרמב"ן סה"מ שורש ו אין זו מצוה אלא רשות, ולא הבא מכלל עשה - עשה, שאם תובע לישראל עובר גם בעשה זה. ועי' רמ"א ח"מ ט, יז).

ו. מועד פרעון חחוב – המלווה לחבירו, אפילו בשנת השמיטה, והיה באפשרותו לגבות את החוב לפני ראש השנה (ש"ע, לא), ולא עשה כן, מיד בסיום שנת השמיטה (בשקיעת החמה בליל ראש השנה תשפ"ג) (ש"ע, לו), נשמט החוב, ואסור למלווה לגבותו (אלא אם כן כתב פרוזבול, כדלהלן בסעיף ט). ויש שכתבו שעובר גם על איסור גזל (מנחת חינוך תעו, ט). אבל חוב שזמן פרעונו נקבע לאחר שנת השמיטה, ואינו יכול לגבותו בשמיטה, אינו נשמט (ש"ע, ט). [ואם עשה פרוזבול בחודש אלול, ולאחר מכן נתן הלואה בסתם בלי לקבוע זמן פרעון, ההלואה אינה נשמטת, הואיל וסתם הלואה היא למשך שלושים יום (מכות ג; ש"ע עג, א), והרי זה כאילו קבע שיפרע לאחר ראש השנה (והרוצה לחוש לדעת הב"ח שסתם הלואה נשמטת כל שלא קבע זמן פרעון לפני ראש השנה, יעשה פרוזבול בערב ראש השנה, או שיקבע עם הלווה שזמן הפרעון יהיה לאחר השמיטה) (כז, עו). ועיי' בסעיף יא לגבי פעולות בחשבון הבנק לאחר הפרוזבול].

שיטת פרוזבול – בית-הדין הגדול בירושלים ת"ו

בפנינו העדים החתומים מטה, בא _____, ואמר לנו: היו עלי עדים שהנני מוסר כל חוב שיש לי לכבוד הרבנים הגאונים, חברי בית-הדין הגדול בעיר הקודש ירושלים: מרן הראשון לציון הרב הראשי לישראל הרב יצחק יוסף שליט"א – אב-בית-הדין, הרב יעקב זמיר שליט"א, הרב עמוס מיכאל שליט"א שאגבנו כל זמן שארצה. וקיבלתי עלי בקנין גמור ושלם, בכלי הכשר לקנות בו. היום _____ לחודש אלול תשפ"ב.

נאום עד א: _____ נאום עד ב: _____

ז. **חובות חשמיטות** – השמיטה משמטת כל חוב הבא דרך הלואה, בין חוב בעל-פה ובין בשטר שיש בו אחריות נכסים על החוב (ש"ע, ב). אפילו נתן הלואה צ'ק למלוה לפרעון חובו, והגיע זמנו, כל שלא פדאו לפני ראש השנה, הרי הוא נשמט (יא) [למעשה, כל מי שיש לו יתרת זכות בחשבון הבנק, נחשב הדבר שהלך כסף לבנק והם סוחרים בו, וחובו נשמט אם לא יעשה פרוזבול (ומכיון שכל הזמן יש פעולות בבנק, יעשה תנאי כדלהלן בסעיף יא)]. ואם הוא ביתרת חובה, נחשב הדבר שהבנק מלוה לו, ולכן חברי הדיקטוריון של הבנק יעשו פרוזבול עבור כל סניפי הבנק וחברות-הבת (משפטי התורה ב, רסח), אולם אם לא עשו, יכול וצריך כל מנהל סניף לעשות פרוזבול עבור החובות שחייבים לסניף שבאחריותו (שם; מד).

כמו כן, השמיטה משמטת גם הלוואות שאינן כספיות, וכגון אשה שהלוותה לשכנתה מצרכי מזון למיניהם (סוכר, ביצים, שמן וכדומה), מכיון שהשכנה אינה מחזירה את אותם מצרכים שלותה והשתמשה בהם, אלא מחזירה אחרים כמותם, נחשב הדבר כהלוואה, ואם עברה שנת השמיטה ולא החזירה אותם, נשמט חובה (בן איש חי ש"א סי"ב כי תבא; לח). אבל חפץ שמשאילים ומחזירים אותו בחזרה (כגון כלי בישול/עבודה וכדומה), אינו נשמט בשמיטה, כיון שאין זו הלואה אלא השאלה.

ה. **חובות שאינם נשמיטים** – חובות צדקה לבית-כנסת, ישיבה, גמ"ח (מכספי ציבור, ונכון שהמונה לכולו אותו בפרוזבולו האישי. אבל גמ"ח פרטי חייב פרוזבול) (ש"ע, טז, כח; מד), שכירות דירה או כלים (לו, לז), הקפת החנות וּשְׁכִיר שְׂכִיר (שלא זקפם בהלואה, דהיינו שלא קבע לו מועד לפרעון) (ש"ע, יד וסו; לה), חיוב בית-דין שכתבו פסק-דין (ש"ע, ח וסמ"ע יז לא; סז), גניבה וגזילה (אפילו אינן בעין) (ד"א, עב), נזיקין – כל אלו אינם נשמיטים, שאין השמיטה משמטת אלא הלוואות (ש"ע, ט) [וכן מה שחטא אדם לחבירו, גם בשנה זו אינו נמחל לו עד שירצהו (אורל"צ ח"ד, פח)].

ט. **תקנת הפרוזבול** – בתקופת בית שני, כשראה הנשיא הגל הזקן שהעשירים נמנעים מלהלוות כסף לעניים משום שהם חוששים פן תשמט השמיטה את חובם, ועוברים בזה על ציווי התורה "השמר לך" וגו' (ראה לעיל סעיף א), התקין שיכתבו "פרוזבול" על מנת שלא ישמט החוב ויוכל המלוה לגבותו, וממילא ילכו אנשים זה לזה [המילה "פרוזבול" היא בלשון ארמית ופירושה: "פרוז" - תקנה, "בול" - (ל)עשירים. דהיינו, תקנה לעשירים (גיטין לו ס"ב)]. תקנת פרוזבול מועילה רק בזמן-הזה ששמטת כספים נוהגת מדברי חכמים (שבועית י, ג; גיטין לו; רמב"ם שם, טז; ש"ע, יח-ט) [ומבוססת על ההלכה ששמטת כספים אינה חלה על חובות שנמסרו לגביית בית-דין (שבועית שם, ב; ש"ע, יא), ולאחר השמיטה המלוה הוא כשלוחם של בית-דין לתבוע את החוב. די במסירת הדועה על חובותיו אף מבלי מסירת שטרי החוב עצמם].

ולכן כל אדם שחייבים לו כספים יעשה פרוזבול קודם ראש השנה על מנת שיוכל לגבות את חובותיו לאחר השמיטה, ודי בעשיית פרוזבול אחד עבור כל הלוואותיו (ש"ע, כז). ומצוה להסביר להמון העם ולהזכיר להם את ענין הפרוזבול (נח) שלא יבואו לגבות חובות שלא כדין. [ומי ששכח לכתוב פרוזבול, ונזכר בבין-השמשות של ערב ראש השנה, יאמר מיד בעל-פה בפני שני עדים: "הריני מוסר כל חובות שיש לי לידי בית-דין פלוני, שאוכל לגבותם בכל זמן שארצה" (פא)].

י. **כתיבת הפרוזבול** – נוסח הפרוזבול שהבאנו, נהגו בו בירושלים עיר הקודש מלפני מאות שנים (ס), וצריך שהעדים החתומים יהיו כשרים שומרי מצוות (ולא נשים. ויהיו העדים יחד באותו מעמד ולא יבוא אליהם בזה אחר זה), ולכתחילה לא יהיו קרובים למלוה (ובדיעבד כשר), ולא קרובים זה לזה (סב), ויש לכתוב בו תאריך (ס) (ואם כתב תאריך מאוחר, פסול (ש"ע, לב), ולא צריך לפרט את שמות הלווים (נט). [ויכול לצלם או לכתוב בעצמו את נוסח הפרוזבול, ולכתובו בכל שפה (ש"כ כ יג, יב). וצריך להבין מהות הפרוזבול]. ורשאי לכתוב פרוזבול אף שאין

הדיינים יודעים ממסירת החובות ללל, והוא מקבל תוקף בחתימת העדים ואין צריך לשולחו לבית-הדין (ש"ע, כא; רמ"א, כ; מט). [לבני ספרד יש להקפיד שבית-הדין שמוסרים לו את החובות, יהיה בית-דין חשוב הבקיאם בדין ובפרט בענין שמטת כספים ופרוזבול, ומקובלים על אנשים רבים באותה העיר. ובני אשכנז מקילים בכל בית-דין אף שאינו חשוב (ש"ע ורמ"א שם, יח)]. וישמור אותו יחד עם מסמכיו החשובים [כראיה לזכותו לגבות החובות, עד שיפרע לו אחרון הלווים שבשנה השביעית (שיח השמיטה פכ"ב הערה יד). אך אין זה מעכב, ואף אם אבד הפרוזבול, נאמן אדם לומר: "פרוזבול היה לי ואבד" (ש"ע, ג), ואפילו אבד קודם ראש השנה (עט)].

יא. **חובות חדשים** – פרוזבול מועיל רק לחוב שהיה קודם חתימתו ולא לחוב שנוצר אחריו, מכיון שאינו יכול למסור לבית-דין חוב שעדיין אין חייבים לו (רמב"ם שם, כב-כג; ש"ע שם, לב וסמ"ע נד). [ואינו יכול להתנות על כך. ולכן אם לאחר כתיבת הפרוזבול עתיד להפקיד או שיכנס לו כסף לחשבון (והוא ביתרת זכות), צריך פרוזבול חדש (ובזה לא שייך לומר שסתם הלואה 30 יום (ראה לעיל סעיף ו), מפני שהדך היא שיכול לגבותו מיד (ועי' משגיב שו, טח)], ויש עצה שבשעת כתיבת הפרוזבול יאמר לעדים: "כל הלואה שאתן מכאן ואילך, מועד פרעונה יהיה לאחר ראש השנה". ואם לא אמר כן בפני עדים, יכול לומר גם בינו לבין עצמו, שמוותר על תביעת חובות אלו עד אחרי ראש השנה, וטוב שיאמר כן עוד לפני פעולת ההפקדה (עיין: כה; הגר"ש אלישיב בשבט יצחק ג, י-יב ועמ' לב ובד"א צה"ל, צו; דרכי הוראה, לה מהגר"א וייס; שמיטת כספים ופרוזבול ז, לא)].

יב. **שליח לפרוזבול** – יכול המלוה למנות שליח שיכתוב פרוזבול על שמו בפני עדים (סח) (ויכול למנותו אפילו בטלפון (הגר"ש"א בשב"י, יח וט). אבל טוב שימנהו בקבלת קנין (עח). וְיִשְׁפָּה את הנוסח בהתאם: "בפנינו עדים החתומים מטה, בא פלוני [=השליח], ואמר לנו: פלוני [=המלוה] שלחני אליכם שתהיו עדים עליו שמוסר כל חוב שיש לו לבית-הדין וכו' שיגבהו כל זמן שירצה", ואפשר למנות גם אשה לשליחה (ש"ע, קפח, ב). [ובדיעבד יכול לעשות פרוזבול עבור אדם שאינו שומר מצוות אף שלא בידיעתו (מדן שזכין לאדם שלא בפניו, כל שאילו היה מסביר לו את ענין הפרוזבול היה מתרצה לכתובו (עו-עט)].

יג. **חזרת חוב לאחר חשמיטתו** – לוח הבא לפרוע חוב שהגיע זמן פרעונו ועברה עליו שנת השמיטה, והמלוה לא כתב פרוזבול, אסור לו לקבל את החוב בחזרה, וחייב לומר ללוה: "משמט אני", דהיינו שמוותר על החוב. ואם אמר הלואה שאף על פי כן הוא רוצה ליתנו לו במתנה, יכול המלוה לקבלו ממנו (ואם אמר שנתנו לו בפרעון חובו, אין המלוה רשאי ליטלו עד שיאמר שהוא במתנה, ויכול לסבב עמו בדברים ולרמוז לו כן) (שבועית י, ח; ש"ע, לו; קד). [ואם המלוה אינו שומר מצוות ויתבע את החוב לאחר השמיטה, ישתדל הלואה לפרוע לו את החוב לפני ראש השנה, כדי שלא יכשל באיסור. ואם לא עשה כן, ימהר לתת לו את החוב במתנה כדי שלא להכשילו בכל פעם שיתבענו (וידרוש הלואה שיתן לו המלוה את שטר החוב (משפטי התורה ב, רכא)). וראוי שבאופן זה יעשה עבורו פרוזבול כבסעיף הקודם (ש"כ כ ד, יב-ט)].

והמחזיר את חובו לאחר השמיטה, רוח חכמים נוחה ממעשיו (שבועית י, ט; רמב"ם ט, כח), דהיינו שאוהבים אותו על כך, ומה שעשה ישר בעיניהם (רמב"ם בפי"ח"ש שם). ואם אינו עושה כן, אין רוח חכמה וחסידות בקירבו (רש"י ב"ק צד:), ואין רוח חכמים נוחה ממעשיו אלא חרון אף הוא גורם להם שכועסים עליו (רשב"ם ב"ב קלג), וְעוֹל מְצִידו שעובר על דעת חכמים (ש"ע אגרות משה ח"מ ב ר"ס טו). ולכן לא זו בלבד שרשאי המלוה לקבל ממנו את החוב, אלא ראוי ונכון הוא, ואין מידת חסידות לא לקבלו (ספ"ר משנת יוסף ד, קסח ובש"ע ח"יב, לו). [ובעלי תשובה שבהיותם חילונים גבו חובות שעברה עליהם שמיטה, יש צדדים להקל שאינם צריכים להחזיר החובות שגבנו. אך טוב שיגשו אל הלווים ויבקשו את מחילתם על כך שגבו חובותיהם (קה)].

שֵׁטֶר פְּרוּזְבוּל

מעבר לדף, מובא שטר פרוזבול מבית-הדין הגדול בירושלים ת"ו, גזור ושומר

יד. קיום שמיטת כספים בסך מסויים – כדי שיזכה אדם לקיים את מצות שמיטת כספים אחת לשבע שנים, ממדת חסידות שלאחר שכתב פרוזבול, ילוה לחבירו סכום כסף (עשר אגורות ומעלה), שעליו לא חל הפרזבול, הואיל וההלוואה נעשתה אחר כתיבתו (כדלעיל סעיף יא), ויקבע עימו שיפרע את החוב לפני ערב ראש השנה (יחוד' ח"ד ס"ס ט"ב), ולאחר ראש השנה כשיבוא הלוה לפרוע את החוב, יאמר לו המלוה "משמט אני" ולא יקבל החוב מידו. וכן הנהיג הבן איש חי צ"ל (ש"א ס"פ כי תבא).

מנהגי ערב ראש-השנה

א. תפילה, שופר, חתרת נדרים – בתפילת שחרית בערב ראש-השנה אין אומרים וידוי ונפילת אפיים (שור"ע תקפ"א ג) [ובסליחות, אם התחילו באמירתן קודם עלות השחר, וארע שהגיעו לוידי ונפילת אפיים קודם הנץ החמה, יש לאומרם (ע"י מ"ב שם, כג; מו)]. ואין תוקעים בשופר בערב ראש-השנה (רמ"א שם) [גם לא בלילה שלפניו (בא"ת, ש"א נצבים, ב; כה"ח, שם, עו), ואפילו בבית, ואם צריך להתלמד, יתקע בחדר סגור (בא"ח שם; מ"ב שם, כד; כה"ח שם)], ונוהגים לעשות חתרת נדרים (כה"ח שם, צט).

ב. תשובה – בערב ראש-השנה ישים כל אדם על ליבו לשוב בתשובה, ובפרט מעבירות שבין אדם לחבירו, ולא ימתין עד ערב יום-הכיפורים לבקש מחילה מחבירו, אלא יקדים עצמו למצוה, וכל היום יעסוק בתורה ובמצוות (חיי אדם קלח, ה).

ג. טבילה, תענית, צדקה – יש נוהגים לטבול במקוה טהרה (רמ"א תקפ"א, ד; בא"ח שם ג), ויש נוהגים להתענות (שור"ע שם, ב וע"י תקצ"ב, ב), ויש נוהגים ללכת לבית הקברות ולהרבות שם בתחינות (רמ"א תקפ"א, ד; בא"ח ש"א עקב, טו ונצבים, ב), משום שבית-הקברות הוא מקום מנוחת הצדיקים והתפילה מתקבלת שם יותר (מ"ב שם, כז) [ואם לא היה בבית הקברות ל' יום, צריך לברך "ברכת אשר יצר אתכם בדין", בשם ומלכות (שור"ע רכ"ד, יב)], ונותנים צדקה לעניים (רמ"א שם).

ד. תספורת וביגוד – מנהג ישראל להסתפר בערב ראש-השנה, ולובשים בגדים נאים לכבוד יום-טוב, להראות שאנו שמחים ובטוחים בחסדי ה' שיוציא לאור משפטינו לחיים טובים ולשלום (ע"י שור"ע תקפ"א, ד).

ה. לימוד חתפילה – ראוי לכל אדם לתת את ליבו קודם ראש-השנה, לעבור על סדר התפילה והפיוטים וללמוד פירושם כדי שיהיו שגורים בפיו, וילמד זאת גם לבניו (מטה אפרים תקפ"א, נח).

ו. תפילת מנחה – יזהר האדם בתפילת מנחה של ערב ראש-השנה להתפללה במתינות ובכוונה, מפני שהיא התפילה האחרונה של השנה (בן איש חי נצבים, ב).

ז. חזקת נרות – מדליקים נרות לכבוד ראש-השנה (שעה 6:14), ומברכים: "ברוך... אשר קידשנו במצוותיו, וציונו להדליק נר של יום-טוב" (שור"ע רס"ג, ה; תקי"ד, יא) [והמדליקים בלילה קודם הקידוש, יש להם על מה שיסמוכו (יחוד' א, כח; חזו"ע יו"ט, שו)]. ונכון שהנשים לא תברכנה ברכת "שהחיינו" בעת הדלקת הנרות, ותצאנה ידי חובה בברכת "שהחיינו" שמברכים בקידוש (ס"ב). – ויש להכין נר נשמה, כדי שיוכלו להדליק באמצעותו את הנרות ביום השני [וכן המשתמשים ב'פתיל-צף', טוב שיכינו אותו מבעוד-יום (ילקו"י יו"ט, תקנ), אך מעיקר הדין מותר להשחילו גם ביום-טוב (קיצו"ע חזו"ע, שבת ע, ו; שש"כ יג, כד; שבט הלוי ט, קכח; ילקו"י שם ועוד), אבל אם החור סתום או שצריך להרחיבו, אין להשחילו בו הפתילה (שש"כ שם; ילקו"י שם ותיקא ד"ה והנה). וכשמכין הנרות להדלקה ביום השני, נכון לכתחילה שלא להוציא הפתילות הישנות בידי ע"י מזלג וכדומה, והרוצה להחמיר יכין שתי מערכות הדלקה, אחת לשבת ואחת ליום-טוב (ילקו"י, תקי"ב)].

תפילות ראש-השנה

ה. שמחה – התפילות בראש-השנה תהיינה בשמחה ובטוב לבב ומתוך כוונה גדולה, כי בטוחים אנחנו בישועת ה' שיכתבנו ויחתמו לחיים טובים. ולא כאותם שמביאים את עצמם לידי בכי, שהרי ראש-השנה הוא יום שמחה, וכמו שנאמר: "וְשִׂמְחַתְּ בַּחֲגֵךְ",

ונאמר: "תִּקְעוּ בַחֲדָשׁ שׁוֹפָר בַּכֶּסֶה לְיוֹם חֲגֹנוֹ" (19). אבל אם מתעורר לבכיה מחמת התרגשותו ודביקותו בתפילה, אין בזה מניעה (199).

ט. שליח-ציבור – ידקדקו לחזר אחרי שליח-ציבור היותר הגון והיותר גדול בתורה ומעשים שאפשר למצוא (וע"י שור"ע נג, ד-ה), ושיהיה נשוי וכן שלושים ומעלה. מיהו כל ישראל כשרים הם, רק שיהיה מרוצה לקהל (רמ"א תקפ"א, א). והעוזרים ומסייעים לשליח-ציבור שאינו הגון, כאילו גוזלים טוב מן הקהל ועתידים ליתן את הדין (מ"ב, י).

י. עליזה לתורה – ראוי להשתדל לעלות לתורה בימים נוראים (מ"ב תקפ"ד, ח).

מנהגי ראש-השנה

יא. זחירות טעם – יזהר האדם מאוד שלא יבוא לידי כעס בראש-השנה, כי מלבד חומרת איסור כעס בכל זמן, הרי כשכועס בראש-השנה הוא סימן לא טוב. ולכן, אם בא מבית-כנסת וראה שהשולחן אינו ערוך, לא יכעס ולא יקפיד אפילו בליבו. והאשה תהיה זריזה לסדר את כל הענינים קודם שיבוא בעלה, וגם זה יהיה לסימן טוב (בא"ח נצבים, ו; מ"ב תקפ"ג, ה).

יב. קידוש וזביעת חפת – עושים קידוש כפי שמופיע במחזור. ונוהגים לאחר הבציעה לטבול את הפת במלח ג' פעמים ואחר כך בסוכר (או בדבש) (כה"ח תקפ"ג, ד. וע"י בא"ח וילך, ד וחזו"ע רנב).

יג. סימנים – מנהג ישראל להביא על השולחן בשני הלילות של ראש-השנה מיני פירות וירקות שיש בהם רמז לסימן טוב לכל ימות השנה, ומביאים: תמרים, רימונים, תפוח בסוכר או דבש, רוביא (לוביא), כרתי (לוף), סילקא (עלי תרד), ולא לפת אדום הנקרא סלק (צ"צ) ודלעת (ע"י שור"ע תקפ"ג, א). [ויש נוהגים לאכול מראש כבש (ע"י שור"ע שם, ב) או איל (ויזהרו לקנותם עם הכשר מהודר בלבד. ובמוח מצויות לעתים תולעים, ויש לבדוקו (בידיקת המוח כהלכה ב, 624)), ואם אין לו ראש כבש, יקח ראש של בהמה או של עוף (מ"ב שם, ד; צ"ח). – ויש שנמנעים מלאכול דג בראש-השנה (כי הוא מלשון דאגה), ויש נוהגים להקפיד להביא דגים בראש-השנה ואומרים שנפרה ונרבה כדגים ק. וע"י מ"ב שם, ה) (וגם בהם צריך זחירות מתולעים)].

והמנהג הנכון הוא להביאם לאחר שנטל ידיו וברך "המוציא" ואכל כזית מן הפת. ומברכים תחילה על התמרים "בורא פרי העץ" ומכוונים לפטור את שאר פירות העץ, טועמים מן התמר, ואחר-כך אומרים את נוסח ה"יהי רצון" כפי שמופיע במחזורים, ואוכלים את התמר, וכן ינהג ביתר הסימנים (בא"ח נצבים, ד; צ"ג) (ויזהר שלא יברך ברכת "בורא פרי האדמה" על מיני ירקות מבושלים כמו רוביא, דלעת או ברכת "שהכל" על ראש כבש, אפילו אם אינו אוכלם עם הפת). – ורשאים בני הבית לברך בעצמם ברכת "בורא פרי העץ", ואינם חייבים לצאת ידי חובה דוקא בברכתו של בעל הבית (אפילו אם ענו אחריו "אמן") (צ"ח).

יד. חסעודיה – אוכלים ושותים ושמחים בראש-השנה (שור"ע תקצ"ב, א), שאף על פי שהוא יום דין, מכל מקום שייכת בו מצות "וְשִׂמְחַתְּ בַּחֲגֵךְ" (מ"ב, א), ומכל מקום לא יאכל כל שובעו, למען לא יקל ראשו, ותהיה יראת ה' על פניו (שור"ע שם). ואין ראוי לעשות "על האש" בראש-השנה, גם אם מעביר מאש דלוקה וכו'.

טז. מאכל חמוץ/חריף – יש נוהגים שלא לאכול מאכלים חמוצים, וכן יש נמנעים מאכילת דברים חריפים (צ"ט). ויש אומרים שאם מערב דברים חמוצים בתבשיל או במשקה באופן שאינו הופכם לחמוצים, אלא רק נותן בהם טעם טוב, אין חשש כלל (פסקי תשובות ו, רה הערה 30. וכן שמעתי משם הגר"צ אבא שאול זצ"ל), והוא הדין אם מתענג באכילת חריף או חמוץ (ילקו"י, ער ד"ה וכ"ז).

טז. ניצול הזמן/תחילים – יזהר בראש-השנה שלא ידבר דברים בטלים, וינצל את הזמן ללימוד תורה להרבות בזכויות ומליצי יושר, ועל ידי כך מעורר גם את המלאך שלו למעלה להתפלל עליו, מה שאין כן כשהוא יושב בטל (כף החיים תקפ"ג, לז), וכל שכן שאין לעסוק בשיחה בטלה וקריאת עיתונים. ויש נוהגים לקרוא את כל ספר התהילים בכל יום מימי ראש-השנה, שמנין המזמורים ביחד הוא מנין כפ"ר (כה"ח שם, לח; קפ"ה).

וראוי שהתוקע יהיה צדיק והגון, ובלבד שלא תהא מחלוקת בדבר (מ"ב שם). ומי שיודעים בו שאינו מתפלל כל השנה, ורק בראש-השנה ויום-הכיפורים בא לבית-הכנסת, חלילה להניחו לתקוע ולהעלות זכרונו על ידו (נהר מצרים ר"ה, ג מהברכ"י תקפ"א, יב). כל שכן אם מגלח זקנו בתער וכדומה (נהר מצרים שם, ד). ויש אומרים שמעלת התוקע חשובה יותר מן השליח-ציבור (שופר בציון ה, ז).

תְּשֻׁלִּיךְ

כג. תְּשֻׁלִּיךְ – נוהגים ביום הראשון של ראש-השנה, אחרי תפילת מנחה, ללכת אל הים, נהר, מעיין או באר מים חיים ולומר שם "תְּשֻׁלִּיךְ" באמירת פסוקי "מי אל כמוך" וגו' (שער הכוונות צ; רמ"א תקפ"ג, ב), ובעת האמירה מנערים את שולי הבגד העליון (כה"ח שם, ל). ונקרא בשם "תְּשֻׁלִּיךְ" על פי הפסוק (מיכה ז, יט): "וְתִשְׁלַח בְּמַצְלוֹת יָם כָּל חַטָּאוֹתָם". ואם אין אפשרות להגיע למקור מים, אפשר למלא קערה עם מים ולאומרו בבית-הכנסת או בבית. [ומי שלא אמר תְּשֻׁלִּיךְ בראש-השנה, יכול לאומרו במשך כל עשרת ימי תשובה (נסיי גבריאל סט, טו)].

כד. נְשִׁים וְקַטְנִים – נשים וקטנים אינם חייבים בסדר אמירת תְּשֻׁלִּיךְ (נ"ג שם, ח), אך רשאים לאומרו, ובלבד שהנשים תקפדנה על גדרי הצניעות בלבושן ובהתנהגותן, ושלא תתערבנה בין האנשים.

יּוֹם שְׁנֵי שָׁל רֵאשׁ-הַשָּׁנָה

כה. חֲדָלְקַת נְרוֹת – מדליקים נרות לכבוד היום השני, ויש להעביר אש מנר שהודלק מערב החג (ע"י שו"ע תקב, א ומ"ב ד, ומברכים: "ברוך... אשר קידשנו במצוותיו, וציונו להדליק נר של יום-טוב". ומן הדין מותר להדליק הנרות לעת ערב סמוך לחשיכה (ק"ב) ועדיף יותר להכין ולהדליק הנרות רק בצאת-הכוכבים (שעה 6:50) [אלא אם כן מקדש מבעוד יום] (ע"י בא"ח ש"א במדבר, ב ושש"כ מד, ג). ובסיום ההדלקה תזהר שלא לכבות הגפרור אלא תניחנו שיכבה מאליו (ע"י שו"ע תקיד, א).

כו. תִּיקוֹן חֲנֻרוֹת – המדליקים נרות שעוה יזהרו שלא לחמם ביום-טוב את תחתית הנר באש על מנת להדביקו בפמוט, מחשש מירוח (מ"ב תקיד, יח; כה"ח שם, מא). ואם הפמוט סתום משעוה מותר לנקותו על ידי סכין (כה"ח שם), אבל לאחר שהסיר השעוה אסור לטלטלה (שש"כ יג, מג מד, ח), והעצה הטובה ביותר עבורם היא להשתמש ב"נרוניות".

כז. פְּרִי חֲדָשׁ – בקידוש ליל שני של ראש-השנה, טוב להניח לפניו פרי חדש, כדי לברך גם "שהחיינו" בקידוש. ואם אין לו פרי חדש, אף על פי כן יברך "שהחיינו" (שו"ע תר, ב; בא"ח נצבים, ח; ק"ט).

* **צוּם גְּדֻלִּיחַ** – בג' תשרי, נהרג גדליה בן אחיקם, שהיה ראש בית ישראל אחר חורבן בית ראשון, וכבתה גחלת ישראל הנשארה וגלו כולם, ותיקנו חכמים לצום ביום זה (משעה 5:12 בבוקר עד 6:48), כדי לעורר הלבבות לתשובה (ע"י רמב"ם תעניות ה, א-ב ושו"ע תקמ"ט, א).

עֶרֶב יוֹם-הַכִּיּוּרִים

א. כְּפָרוֹת – נוהגים לעשות כפרות בערב יום-הכיפורים, ויש העושים זאת בכסף (ע"י חיי אדם קמ"ד, ד), ויש העושים בשחיטת עוף (ע"י שו"ע ורמ"א, תרה). ולוקחים תרנגול זכר לכל אחד מהזכרים, ותרנגולת נקבה לכל אחת מהנקבות, ומהדרים לבחור בתרנגולים לבנים (רמ"א שם). ובעת שמסבב התרנגול סביב לראש המתכפר, אומר: "זה חליפתך, זה תמורתך, זה כפרתך" וכו', ואם מסבב לעצמו, אומר: "זה חליפתי, זה תמורת, זה כפרתי" (מ"ב, ג). [ולמעוברת לוקחים שתי תרנגולות ותרנגול אחד (מ"ב שם), כי שמא העובר זכר או נקבה (ואם אין ידו משגת כל כך, יקח תרנגול אחד ותרנגולת אחת (ע"י רמ"א שם ומ"ב ג), ואם גם זה קשה לו, די בתרנגולת אחת (דרכי-דרכו)]. ואחר השחיטה נותנים דמי פדיון התרנגולים לעניים, וזה עדיף יותר ממה שיתן את התרנגולים עצמם לעניים (מ"ב, ה). "ואם עושה הכפרות עם כסף, כש מסובבו סביב לראשו, יאמר: "אלו המעות חליפתי" וכו'. ויהרהר באותה שעה בתשובה (בא"ח וילך, ב; מ"ב, ב). [עקב ריבוי שחיטת העופות בערב יום-הכיפורים, רבו התקלות והמכשולות, והורו הפוסקים שיש להקדים הכפרות כמה ימים לפני יוה"כ, בכדי למעט את הדוחק הרב השורר אצל שוחטי העופות (מ"ב שם, ב; יח"ד ב, ע"א; רכ"ג). וכיום מצב הכפרות עגום מבחינת צע"ח, ורבים משליכים העופות לאשפה, ומוטב לעשות הכפרות בכסף].

יז. שִׁנּוּחַ – מנהג טוב שלא לישן ביום ראש-השנה (רמ"א תקפ"ג, ב), ואם ראשו כבד עליו, יישן מעט אחרי חצות היום (בא"ח נצבים, יא). ומכל מקום, ההקפדה היא במי שאינו מתחשב בקדושת היום, והולך לישון ללא כל סיבה מוצדקת, אבל כשהלך לישון בלילה ואינו מתעורר משינתו בעמוד השחר אלא לאחר מכן, אין בכך זלזול בראש-השנה (הליכות שלמה, כ; חזו"ע תפ"ד). ורבים נוהגים להתפלל בראש-השנה עם הנץ החמה, ותבוא עליהם ברכה.

* **חֲכִנָּח מִיּוֹם א' שָׁל רֵאשׁ-הַשָּׁנָה לְיוֹם ב'** – אסור לעשות הכנות מיום הראשון של ראש-השנה ליום השני (שו"ע תק"ג, א ומ"ב ד), עד לאחר צאת-הכוכבים [ואז אין צריך לומר "ברוך המבדיל בין קודש לקודש"]. ולכן, אסור לבשל, להדיח כלים ולערוך השולחן ביום הראשון לכבוד היום השני. ומכל מקום אם מדיח הכלים או מסדר הבית כדי שיהיה נאה ומסודר לכבוד היום הראשון עצמו, מותר (מ"ב שב, יט). ומותר להוציא ביום הראשון אוכל מהמקרר על מנת שיפשיר ויהיה מוכן לכבוד היום השני, ואין זה בכלל הכנה (חזו"ע שבת ב, תמז). ומותר להניחו על הפלאטה בעודה כבויה, אף שתידלק כעבור זמן (מדר הגרע"י זצ"ל בבתי"י ב"יתד המאיר" גליון 200 עמ' 526). – והמחליף בגדים ליום השני, לא ילבשם ביום הראשון סמוך לחשיכה, משום שנראה כמכין, אלא ילבשם מבעוד יום ויכוין שלובשם גם לכבוד היום, או שילבשם לאחר כניסת היום השני (ע"י כה"ח תקפ"ט, כג).

מִצְוַת שׁוֹפַר

יח. חֲמִצּוֹחַ זִמְנָח – מצות עשה מן התורה על כל אחד מִשְׂרָאֵל לַשְּׁמוֹעַ קוֹל שׁוֹפַר בְּרֵאשׁ-הַשָּׁנָה, שְׁנֵאמַר (במדבר כ"ט, א): "יּוֹם תְּרוּעָה יִהְיֶה לָכֶם". וכתב רבינו הרמב"ם (תשובה ג, ד): אף על פי שתקיעת שופר בראש-השנה היא גזירת הכתוב, רמז יש בה: עורו וְשִׁנְיִם מִשְׁנַתְּכֶם וְנִרְדַּמִּים הַקִּיצוּ מִתְרַדְמַתְּכֶם, חֲפָשׁוּ בְּמַעֲשֵׂיכֶם וְחִירוּ בְּתִשׁוּבָה, וְיַעֲזוּב כָּל אֶחָד מִכֶּם דְּרָכּוֹ הָרַעָה וּמַחֲשַׁבְתּוֹ אֲשֶׁר לֹא טוֹבָה. ע"ל. – קודם התקיעה בשופר, מברכים: "ברוך וכו' לשמוע קול שופר" (שו"ע תקפ"ה, ב). וכל היום כשר לתקיעת שופר, החל מהנץ החמה ועד השקיעה, שנאמר "יום" תרועה (שו"ע תקפ"ה, א ומ"ב).

יט. חֲפִסְקָה – אסור להפסיק כלל בדיבור בין הברכה לתקיעת השופר. ואם סח שלא מענין השופר והתקיעות - צריך לחזור ולברך. וכן אסור להפסיק בדיבור בין סדר תשר"ת לתשר"ת, ובין תשר"ת לתר"ת. ואיסור זה חל גם על התוקע וגם על קהל השומעים. וכמו כן אין להתוודות בפיו בין סדר לסדר (כפי שמופיע בכמה מחזורים), אלא די בכך שבאותה שעה יהרהר בתשובה בליבו (קלה). ואפילו בין תקיעות דמיושב לתקיעות דמעומד אין לדבר אלא מענין התפילות והתקיעות (ואם הוצרך להתפנות, יכול לברך ברכת "אשר יצר") (ק"ח).

כ. נְשִׁים – נשים פטורות ממצות שופר, מפני שהיא מצות עשה שהזמן גרמה (שו"ע תקפ"ט, ג, ו). ומכל מקום, הנוהגת לשמוע קול שופר, יפה עושה, ויש לה שכר מצוה (מ"ב שם, ח) [ותאמר שעושה כן "בלי נדו"]. ואשה שכבר נהגה כן, צריכה להמשיך במנהגה, או שתעשה התרת נדרים (בא"ח נצבים, י; חזו"ע ק"ל).

כא. קַטְנִים – קטנים שלא הגיעו לגיל מצוות, פטורים ממצות שופר, ואם הגיעו לגיל חינוך, מצוה לחנכם במצוה זו. ומכל מקום אין להביא לבית-הכנסת ילדים קטנים ביותר הגורמים להפרעות ומסיחים את דעת הציבור מהתפילה ומשמיעת קול השופר כראוי (קיצור של"ה, הובא בקמח סולת עמ' ת"א ס"ג; מ"ב תקפ"ד, טז).

כב. חֲתוּקָע – התוקע צריך להיות בקי בהלכות ובסדר תקיעות השופר, כמה אורכן (שו"ע תק"ג, ג ומ"ב טו) והנשימות שביניהן (שו"ע שם, ד-ה ומ"ב טז וכו'), גם לפעמים נופלת טעות בתקיעה, וצריך לדעת כיצד לנהוג אם להמשיך בתקיעות או לחזור לראש הסדר (ע"י שו"ע שם, ו ואילך; מ"ב תקפ"ה, יח). וראוי שרב בית-הכנסת או תלמיד חכם אחר יבדוק את התוקע לפני ראש-השנה כיצד הוא תוקע, כי לא כל היודע לתקוע בשופר יכול להוציא את הרבים ידי חובתם. וצריך שְׁיַדַּע לְכוּיִן הַהוּצֵא אֶת הַצִּיּוּר יְדֵי חוּבַתְּם, שֵׁאֵם לֹא כֵן, לֹא יִצְאוּ יְדֵי חוּבָה (שו"ע תקפ"ט, ח; מ"ב תקפ"ה, ג).

הצום עלול לגרום לו סכנה, ולאחר מכן יתייעץ עם רב מורה הוראה שיחווה דעתו מבחינה הלכתית כיצד עליו לנהוג.

להלן פירוט קבוצות מחלות, בהן יתכן שהצום יביא לידי סכנה, ויש להתייעץ עם רופא רוב: (1) מחלות זיהומיות עם חום גבוה (אנגינה, דלקת ריאות, שושה בעור וכו'). (2) תשישות אצל קשישים. (3) תשישות לאחר מחלה, ניתוח, תאונה. (4) מחלות גידוליות ממאירות. (5) מחלות לב (התקף לב תוך שנה, תעוקת לב, אי ספיקה, הפרעות משמעותיות בקצב הלב). (6) מחלות במערכת הנשימה (אי ספיקה נשימתית, אסטמה פעילה). (7) מחלות במערכת העיכול (הקאות או שלשולים מרובים, אולקוס, צהבת עד חצי שנה). (8) מחלות דם (המוגלובין פחות מתשע). (9) מחלות מערכת העצבים (אי ספיקה מוחית, ארוע מוחי, מחלת נפילה). (10) מחלות נפש (פסיכוזה, מצבי חרדה קשים). (11) מחלות אנדוקריניות (סכרת עם מנות אינסולין גדולות, סכרת הזקוקה לתרופות דרך הפה אך מלווה בהפרשת אצטון ו/או התקפי היפוגליקמיה, הפרשת אינסולין מוגברת, פעילות יתר חריפה של בלוטת התריס, אי ספיקת בלוטת יותרת הכליה). (12) מחלות כליות ודרכי השתן (אי ספיקת כליות, זיהומים בדרכי השתן, אבנים בדרכי השתן, ניתוח בדרכי השתן עד חודשיים) (ד"ר אלי שושהיים ז"ל בספר הלכה ורפואה ח"ג). - כשפונים לרופא יש להציג בפניו את הנתונים הרפואיים, ולפרט את מכלול בעיות החולה. וחולה במחלות הנ"ל שאין בנמצא רופא לשאול אם מותר לו לצום או שהורה לו לצום, וְתִלְהָ בַצּוּם הָרַעָה בַּמַּצְבוֹ, הרי זה ספק פקוח נפש ולא יצום (פס"ת תריח, א).

★ חולה שצריך לבלוע כדור שטעמו פגום - אם יכול לבלועו ללא מים, יעשה כן. ואם אינו יכול לבלוע בלא מים, יתן במים דבר מר, כגון תמצית תה מרוכזת או אבקת סודה וכדומה, וישתה מים פחות משיעור להעביר הכדור (ע"י אור לציון ג, רס"ה ד, ק"ז).

יא. יולדת – (א) יולדת תוך 3 ימים משעת לידתה, לא תתענה כלל (ש"ע תרי"ז, ד), ותאכל לשיעורים (יח"ד ו, ר"א), ואפילו אומרת שיכולה לצום והרופא מאשר זאת, אסור לה להתענות (דצ"א). (ב) מ-3 ימים ועד 7, אם אמרה בפירוש שאינה צריכה לאכול, מותר לה להתענות, ואם לא אמרה כלום או שאומרת שאינה יודעת אם צריכה, מאכלים אותה לשיעורים (ש"ע שם ומ"ב יא ושע"צ סז). (ג) מכאן ואילך הרי היא כשאר חולה שאין בו סכנה, שאף אם אמרה צריכה אני לאכול מחמת צער לידה, אין מאכלים אותה [אבל אם אמרה צריכה אני לאכול מחמת שמכביד עליה החולי, מאכלים אותה כדרך שמאכלין כל חולה שאומר "צריך אני" (ש"ע תריח, א) (ש"ע תריח, ד ומ"ב יב). ואשה שהפילה לאחר 40 יום להריונה דינה כדין יולדת הנ"ל (דצ"ה).

וכל הימים הנזכרים הם מעת לעת (ואין אומרים מקצת היום ככולו), כגון, שאם ילדה בז' בתשרי בשעה 4 אחר הצהריים, שלושת הימים מסתיימים ביום-הכיפורים בשעה 4 אחר הצהריים, וקודם שעה זו הרי היא כדין יולדת תוך 3 ימים שאינה מתענה כלל, וצריכה לאכול [ומשעה זו ואילך דינה כיוולדת מ-3 ימים ועד 7 כ"ל] (מ"ב תריח, יג; רצ"א ורצ"ד).

יב. אכילה ושתייה לשיעורים – החולה או היולדת שמוותר להם לאכול ולשתות ביום-הכיפורים, אוכלים ושתיים לשיעורים (ש"ע תריח, ז) כפי ההכרח לקיום גופם (ע"י באה"ל שם, ח). **אכילה לשיעורים**, פירושה, אכילת מנות קטנות של 30 סמ"ק (ע"י שם, וכך נהוג להורות), בתנאי שבין סוף אכילת מנה אחת לתחילת אכילת מנה אחרת, ימתין 9 דקות (ש"ע שם ותרי"ב, ג-ד) [ורשאי לאכול מאכלים מזינים עשירים בקלוריות, כגון: בשר, ביצה, דבש, בסקויטים וכדו']. – הדבר פשוט שמדידת שיעורי תורה באכילה היא לפי נפח (סמ"ק) ולא לפי משקל (גרם), וברוב המוצרים ממיני-מזונות יש הפרש גדול בין הנפח למשקל. לדוגמה: קרקרים (יחידה וחצי), לחמית (יחידה), בסקויט פתיבר (יחידה וחצי), ביילה (15 יחידה), עוגיות מחיטה מלאה וכדומה, יש לאכול מהם 10 גרם, שבמשקל זה יש נפח כ-30 סמ"ק (וכן הוא בדרך כלל ביתר מוצרי המזונות), ואם יאכל מהם 30 גרם, הרי הוא אוכל למעלה מ-60 סמ"ק, ועובר באיסור כרת (באה"ל תריח, ח!) וכן בפרוסת לחם אחיד יש כ-100-120 סמ"ק, וצריך לאכול פחות מרבע פרוסה (קוני ואת הנחלים ארנון; ספר כית השלם. וע"י שו"ת ברכת יהודה ח"ה עמ' ק"ח).

שתייה לשיעורים, פירושה, שתיית מנות קטנות פחות מ-40 סמ"ק (וימודד ע"י מזרק גדול, מדיד תרופות, בקבוק תינוק מדוייק (כחברת AVENT) ויסמן בכוס), בתנאי שבין סוף שתיית מנה אחת לתחילת שתיית מנה אחרת, ימתין 9 דקות (ש"ע תריח, ח) [אין חיוב לשתות דוקא מים או לפוגם, אלא ישתה חלב, מיצי פירות, תה עם סוכר, קולה]. אבל בין אכילה לשתיה (ולהיפך), אין צריך להמתין כלל, ומיד כשסיים לאכול יכול לשתות (ש"ע תרי"ב, ב). אך אין לאכול ולשתות ביחד (הליכו"ש, טג). [אם מחמת שהחולה ילך לבית-כנסת יזדקק למנה נוספת, אין לו ללכת לביתו"ל. כל שכן שלא יאכל סתם בין ארוחה לארוחה. – רוב החולים יכולים להמנע לגמרי מאכילה ולהסתפק בשתייה. את הקלוריות הדרושות, ניתן לקבל גם במשקאות הנ"ל. לרוב, הכמות ההכרחית לשתיה ליום, היא ליטר עד ליטר וחצי ליום (במקרים מסויימים יש צורך בכמות

ב. סליחות/תפילה – משכימים בערב יום-הכיפורים לומר סליחות, ואומרים וידוי ונפילת אפיים, ועושים התרת נדרים (דכ"ט). ובתפילת שחרית אומרים "אבינו מלכנו" (שם) אבל אין אומרים וידוי ונפילת אפיים (ש"ע תרד, ב) לפי שנוהגים לעשותו קצת כמו יום-טוב (מ"ב, א) [והאשכנזים אינם אומרים "אבינו מלכנו" (דמ"א שם; קיצושו"ע קלא, ב)].

ג. טבילה במקוה/מלקות – מנהג יפה לטבול בערב יום-הכיפורים במקוה טהרה (ע"י ש"ע ודמ"א תרד, ד ובא"ח וילך, ח) (וטוב שיסיר מגופו כל דבר חוצץ (דמ"ט). ועל פי הקבלה זמנה החל משעה קודם חצות (קדוש בציון, קלח).) ואם אין לו אפשרות לטבול מאיזו סיבה שהיא, ישפוך עליו תשעה קבים מים (כ-12 וחצי ליטר מים) (דמ"א שם), ואפשר לעשות כן גם על ידי מקלחת (דמ"ט). ויש נוהגים לקבל מלקות, שמתוך כך יתן אל ליבו לשוב מעבירות שבידו (ע"י ש"ע תרד, ו).

ד. אכילה – מצוה הרבובת באכילה ושתייה בערב יום-הכיפורים (ברכות ח: וש"נ; ש"ע תרד, א), והיא מצוה מן התורה, ויש לאדם למעט בלימודו כדי לאכול ולשתות (מ"ב, א). ועיקר מצות האכילה ושתייה היא ביום של ערב יום-הכיפורים, ולא בלילה. ואף הנשים חייבות במצוה זו (דל"א). ולכתחילה צריך לקבוע לפחות סעודה אחת על פת (דל"ה). ויעשה כל מעשיו לשם שמים, וה' לא ימנע טוב להולכים בתמים (בא"ח וילך, א). – והעושה מלאכה בערב יום-הכיפורים, אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה לעולם (מל"ח טז, ב; דל"ז).

ה. מנחה מוקדמת/וידוי – מתפללים מנחה גדולה בעוד היום גדול, לפני סעודה מפסקת, ואומרים וידוי (ש"ע תרד, א) בסיום התפילה לאחר הפסוק "יהי לרצון" וכו' כמו ביום-הכיפורים (ע"י דמ"א שם ומ"ב ב; דמ"ט), ותיקנו כן שמא יארע לו דבר קלקלה בסעודה שיחנק או שתטרף דעתו ולא יוכל להתוודות אחר כך (מ"ב שם, א). ואומרים "אבינו מלכנו" (דמ"ט) [והאשכנזים אינם אומרים (דמ"א תרד, ח)].

ו. בגדים נאים/מפח לבנה – נוהגים ביום-הכיפורים ללבוש בגדי חג, ויש שלובשים בגדי לבן (דמ"א ס"ט תריח). ומציעים השולחן ופורסים עליו מפה יפה כמו בשבת (שם; בא"ח וילך, יז) ונותנים עליה ספרי קודש (דס). ומתעטפים בטלית מבעוד יום בברכה (מ"ב תריס, ד), כדי להתפלל עימה בכוונה, ולעמוד באימה ובריאה (דס"א).

ז. הזדלקת גרות/שחחינו – מצוה להדליק נרות לכבוד יום-הכיפורים (שעה 6:03), ומברכים: "ברוך וכו' וציונו ההדליק נר של יום-הכיפורים" (ע"י ש"ע ודמ"א תרי, א-ב; רנ"ג). ולאחר ההדלקה תחלוץ האשה מנעלי העור, ותברך ברכת "שהחינו", כיון שבברכה זו מקבלת עליה קדושת היום, ונאסרת בכל חמשה עיניים (דנ"ג) [והנכון שתחלוץ הנעליים קודם ההדלקה. – ואם הולכת לבית-הכנסת תזהר שלא תחזור לברך "שהחינו" ב"ל נדר"י יחד עם החזן (שע"ה צ תריס, ז)]. – ויש להכין נר נשמה עבור ההבדלה במוצאי הצום (ראה להלן בסעיף יט).

יום-הכיפורים

ה. חמשה עיניים – יום-הכיפורים אסור בעשיית מלאכה, ובחמשה עיניים: אכילה ושתייה, רחיצה, סיכה, נעילת הסנדל ותשמיש המטה. וכל האיסורים חלים כבר מהלילה (ש"ע תרי"א, א), ועל עשיית מלאכה ואכילה ושתייה, חייב כרת.

ט. צום/מעוברות ומניקות – הכל חייבים להתענות ביום-הכיפורים, ואף נשים מעוברות ומניקות מתענות ומשלימות את הצום (ש"ע תרי"ז, א), אפילו בחודש התשיעי להריון (רפ"ג), אלא אם כן יש בעיות בהריון (דימום, כאבים והתכווצויות, הפלות חוזרות ועוד), שאז יש להיוועץ עם רופא רוב כיצד לנהוג (ע"י שם ורצ"ה).

י. חולצה – חולה שיש בו סכנה, אסור לו לצום, פן יכבד חוליו ויבוא לידי סכנה, אפילו אם החולה אומר שאינו צריך לאכול, אין לו להתענות. ובמקום חשש סכנה, אסור לו להחמיר על עצמו ולהתענות, שהרי נאמר (ויקרא יח, ח): "וְחִי בְהֶם" – ולא שימות בהם (יומא פ"ה), ומקיים מצוה באכילתו. ולצערנו, ישנם אנשים שצמים בניגוד לדעתם של הרופאים והרבנים, ומסכנים את עצמם, ועבירה היא בידם. לפיכך כל חולה צריך לפנות לרופא המטפל שלו (וישנה עדיפות לרופא ירא שמים (ע"י באה"ל ר"ס תריח)), שיחווה דעתו אם

כפולה). רצוי לקבוע עד איזו שעה יכול החולה לצום באופן מוחלט. על פי רוב, אפשר לצום עד הבוקר ללא סיכון. ובכל ה"ל יש להתייעץ עם רופא (ד"ר שוטהיים שם).

ואם הרופא אומר שהחולה צריך לאכול ולשתות כהרגלו (ולא בשיעורים), או שהחולה אומר כן, או שאנו מסופקים בדבר, מאכילים ומשקים אותו כל צרכו מיד (ש"ע תרי"ח, ח). [החולה שאוכל ושותה ביום-הכיפורים, אינו צריך לעשות קידוש קודם האכילה, הואיל והוא יום תענית לכלל ישראל (מ"ב שם, כ"ט; שם). ונוטל ידיו עד הזרוע, ומברך פעם אחת על האכילה הראשונה, ובסוף כל מה שהוצרך לאכול יטול מים אחרונים ויברך ברכת המזון (שם; נ"ג מב, ג), ואומר "יעלה ויבוא... ביום-הכיפורים הזה, ביום סליחת העון הזה". ואם שכח, אינו חוזר (ש"ע שם, י; מ"ב שם; שם)].

יג. קטנים – (א) קטן פחות מגיל 9 שנים אינו מתענה כלל ביום-הכיפורים, ואפילו תענית שעות. ואף אם הוא רוצה להתענות, מוחים בידו ומאכילים אותו (ש"ע). (ב) קטן בן 9 שנים שלמות, מתענה לשעות (ש"ע תרס"ז, ב), שאם היה רגיל לאכול בשעה 8 בבוקר, מאכילים אותו בשעה 9 או 10. היה רגיל לאכול בשעה 9 בבוקר, מאכילים אותו בשעה 10 או 11. הכל לפי כח הבן. ולכן על ההורים לשים עיניהם עליו בערב יום-הכיפורים שיאכל וישתה כהוגן, וירבה לו בשתיה, כדי שלא יהיה זקוק לכן עד למחרת בבוקר. ואם התעורר בלילה ומבקש לשתות, יש להקל להשקותו (ש"ע). (ג) נער שהשלים 12 שנה, ונערה שהשלימה 11 שנה, בזמניו שאין הקטנים בריאים כל כך, ולא מסוגלים להתענות יום שלם כראוי, יתענו עד חצות היום ולא יותר (ש"ע). (ד) נער שהגיע לגיל בר-מצוה, דהיינו שהשלים 13 שנה ויום אחד, ונערה בת-מצוה שהשלימה 12 שנה ויום אחד, צריכים להתענות ביום-הכיפורים. ואם הם חלשים ביותר, יש להתייעץ עם רופא (ש"ע).

יד. רחיצה/נטילת-ידיים – אסור לרחוץ ביום-הכיפורים, בין במים חמים או צוננים, ואפילו להושיט אצבעו למים, אסור (ש"ע תרי"ג, א). ולכן, לא ירחץ פניו (מ"ב, ג), וכן אסור לרחוץ פיו (רמ"א שם, ד) שמא יבלע קצת בגרונו (מ"ב, יא). ונוטל אדם ידיו שחרית עד סוף קשרי אצבעותיו, ומברך "על נטילת ידיים" (ש"ע, ב). וכן כשעשה צרכיו (ש"ע ורמ"א שם, ג) או קודם תפילה, נוטל ידיו כנ"ל (שי"א). ואם היו ידיו או רגליו או שאר גופו מלוכלכים, או שנטף דם מחוטמו, מותר לרוחצם (במקום הטינוף (מ"ב, א)), שלא אסרו אלא רחיצה של תענוג (ש"ע, א ורמ"א, ג). – וכן החולה רוחץ כדרכו, אף על פי שאינו מסוכן (רמ"א שם, ט). וגם הכהנים העולים לדוכן לנשיאת כפיים, מותר להם ליטול ידיהם עד פרק הזרוע, לפי שאינם מתכוונים לשם תענוג (רמ"א שם, ג ומ"ב, ז).

טו. סיכח – אסור לסוך אפילו מקצת גופו, ואפילו שלא לשם תענוג אלא להעביר הזוהמה. אבל אם הוא חולה, אפילו אין בו סכנה, או שיש לו חטטים בראשו, מותר (ש"ע תרי"ד, א), כל שדרך הבריאים לסוך כן אף ביום חול (מ"ב, ב).

טז. נעילת חסנדל – אסור לנעול סנדל או מנעל של עור, אפילו הוא של עץ ומחופה עור (ש"ע תרי"ד, ב), אפילו אם נועל על גבי גרביים (שי"ג) ואפילו בבית (מ"ב, ז). אבל נעליים מגומי, בד ושאר מינים, מותרות (ש"ע שם), אף שהן נוחות יותר מנעלי עור ורגילים ללבושן במשך השנה (כדוגמת נעלי "קרוקס"), כיון שגזירת חכמים היתה רק על נעלי עור (ש"ע). [ויש לברך ברכת "עששה לי כל צרכי" אף ביום-הכיפורים (מ"ב תקנ"ד, לא; ש"ע). ויש נוהגים שלא לברכה (בא"ח וי"ט, ט וילך, יז)].

יז. חולצה/יולדת/קטנים – חולה, אף על פי שאין בו סכנה, וכן יולדת תוך 30 יום ללידתה, וכן מי שיש לו מכה ברגליו - מותרים לנעול מנעל של עור (ש"ע תרי"ד, ג), כל שאין ברשותם נעלי גומי (שי"ט). – וילדים קטנים שלא הגיעו לגיל מצוות מותרים בנעילת הסנדל, ומכל מקום טוב שגם הם ינעלו נעליים שאינן מעור (שמ"א).

יח. התפילות – יום-הכיפורים הוא זמן תשובה לכל, ליחיד ולרבים, והוא קץ מחילה וסליחה לישראל, לפיכך חייבים הכל לעשות תשובה ולהתוודות ביום-הכיפורים (רמב"ם תשובה ב, ז). ומכפר רק למי שמאמין בכפרתו (רמב"ם שגגות ג, י; רמ"א תר"ד, ו). ויתפלל התפילות בבכיה, ואם אינו יכול להוריד דמעות, יתפלל בקול בכי (בא"ח וילך, יח), ו"ג מידות יאמר במתינות ובכוונה ושיברון לב, כי זה העיקר (ש"ע, יט).

יט. הבדלה – נשטים: בהבדלה במוצאי יום-הכיפורים אין מברכים על בשמים (ש"ע תרכ"ד, ג). ומכל מקום, טוב שבסיום ההבדלה לאחר ששתה מהכוס כראוי, יביאו לפניו בשמים ויברך עליהם (ש"ע). **מאורי האש:** מברכים ברכת "בורא מאורי האש" בהבדלה רק על אור ששבת, דהיינו, על נר שהיה דולק והולך מערב יום-הכיפורים עד מוצאי יום-הכיפורים [או על נר שהודלק ממנו (ש"ע שם, א), אבל אין מברכים על אור שנוצר עתה (ש"ע שם, ד-ה; רח"צ, ח) על ידי גפרור וכיוצא בזה]. [אשה שבעלה מאחר לבוא מבית-הכנסת, יכולה להבדיל בעצמה ולטעום מן היין, ולאכול ולשתות מיד (ש"ע רצ"ו, ח ומ"ב לה-לו)].

כ. זמן רבינו תם/ברכת חלבנה – המנהג הוא כדעת הגאונים, ש-20 דקות אחר השקיעה מסתיים הצום ומוסיפים עוד דקה אחת לתוספת יום-הכיפורים להוסיף מחול על הקודש (ש"ע תרכ"ד, ב) [ונוהגים בבית-הכנסת בשעה זו לתקוע בשופר (ש"ע תרכ"ג, ו)], ויכולים לאכול ולשתות לאחר הבדלה על הכוס (וצאת הצום בלוח הוא בשעה 6:55). ואולם לדעת רבינו תם צאת-הכוכבים הוא 72 דקות אחר שקיעת החמה, ואסור לאכול ולשתות עד זמן זה (ש"ע 7:36). וחובה קדושה על כל מי שיכול, שינהג כן. אבל מעוברות ומניקות, חולים אפילו אין בהם סכנה, או נערים שזהו צומם הראשון או שהם חלופים, אין להם להחמיר בזה. – ונוהגים להמתין ולברך ברכת חלבנה רק במוצאי יום-הכיפורים, כדי לקדש חלבנה בשמחה (רמ"א ש"ע תרכ"ד). [ויש נוהגים להקדים ולברך ברכת חלבנה קודם יום-הכיפורים, כדי שתבוא מצוה זו ותכריע הכף של זכויות (מ"ב ש"ע, י)].

ניתן להשיג את העלון באתר מאור לפסגה: www.maorlapisga.org

העלון מוקדש לרפואת נסים בן מסעודה, יעקב בן מלכה, דן בן סעדה, משה נסים בן סעדה, ירדנה בת עליזה, דניו בת ג'ולייט, עדי בת בת-שבע, יפה בת טובה. **הנחלת** מש' סאלם היקרה, מש' אשורי, יצחק בן מאיה, בן בנימין יהושע בן עדנה, אלון בן אביגיל רבקה, יעפת בת רחל, שלמה עמאר בן סולטנה. **זיווג** הנון לאורטל בת תמר, יעקב בן מרינה, קרין בת מאיה, יפה בת טובה. **זש"ק** לאפיך בת שולמית. **לעילוי נשמת** נתנאל שמעון בן ציונה, הדסה בת בת שבע, רות בת רחל, רימה בת חבובה, אלדר יוסף בן סימנה, שמעון בן נעמי, משה בן חנה, מניח מינדל בת מרים, משה בן מניח, יגאל בן שרה, עמרם בן שמחה, שלמה בן מזל, שושנה בת ישועה, נעמי בת שרה, חיים בן מלכה, אברהם בן שרה, סימי בת ימנה, משולם בן צבי, שלום בן סוליקה, ר' שמעון בן איז'ה, סעדה בת רחל, דוד בן אסתר, מרסדס בת תמר, מסעוד בן אונשיה, ששון בן שרה, חיים חי מנחם בן בלנש, דוד בן דורית, יצחק בן רחנה, הרב חיים בן סעדה, מרדכי בן סולטנה, ג'ריה בת עסילה, יצחק חיים בן מרסדס, מזל בת גוהר זהבה, רפאל חיים בן חביבה, אברהם בן פרחח, ישועה בן רחל, מסעודה בת תמו, דניאל בן סעדה, מלקום מרדכי בן יצחק סנדר, דניאל נתן בן רפאל, רפאל בן שמחה, דוד מאיר בן סעדה, מרים בת גרסיה, דניאל בן ריאחן.